

Significativa, nel VI e nella prima metà del V secolo, anche la presenza di importazioni dall'area etrusco-italica, meglio testimoniate finora nella Daunia e nel Melfese, collegate alla costa tirrenica dagli assi fluviali dell'Ofanto e del Sele. La concentrazione dei ritrovamenti e l'uniformità stilistica di parecchi esemplari consentono inoltre di riferire molti tipi ad officine locali, attive nel V sec. a.C. nell'area peuceta, già inserita nella tradizione della lavorazione del bronzo per la fabbricazione di elmi di tipo "apulico-corinzio". L'adesione alle forme e al repertorio decorativo di matrice greca presuppone secondo l'Autrice (pp. 207-211) il contatto diretto con i centri produttori della Grecia, tanto più evidente lungo la fascia costiera interessata anche dall'arrivo di importazioni ceramiche, che ridimensiona il ruolo delle colonie costiere, quali Taranto e Metaponto, nella redistribuzione dei modelli.

Nel complesso, anche se penalizzato dalle carenze nella documentazione grafica dei recipienti, il volume è sicuramente uno strumento che coloro che si occupano, come la scrivente, di artigianato artistico in bronzo dovranno tener presente per la quantità dei documenti raccolti, le considerazioni di carattere stilistico, gli spunti di discussione sui centri produttori e sulle relazioni commerciali.

Marina CASTOLDI

Vera Rupp: *Wetterauer Ware - eine römische Keramik im Rhein-Main Gebiet*, (z dodatkom Gerwulf Schneider, Chemische Zusammensetzung römischer Keramik im Rhein-Main Gebiet). Schriften des Frankfurter Museums für Vor- und Frühgeschichte - Archäologisches Museum 10, 1988.

Za predstavitev skoraj deset let stare knjige je gotovo pozno. Ker ob izidu pri nas nihče o njej ni poročal in ker posega na nekatera zdaj (in vedno spet) aktualna področja, sem se odločila nameniti ji nekaj besed. V knjigi je sintetično obravnavana vrsta namizne keramike vzporedno z obravnavami vzhodnogalske sigilate. Govori o rdeči, premazani, marmorirani in poslikani posodi različnih oblik - krožnikov, skled, čaš, vrčev, ponev, lijakov in drugega iz najdišč ob Renu, od Vindonisse do Nijmegen, in Maini. Primerki te lončenine iz kastela v Saalburgu, fazani s poslikanega vrča iz Mainza ali riba s krožnika iz Hedderneima so zasidrani tudi v naši zavesti, čeprav pri nas najdb, ki bi bile v kakršnikoli neposredni zvezi s posodo iz Wetteraua, nimamo. Ko avtorica predstavi razvoj raziskovanj tovrstne lončenine, takoj preide na sintezni prikaz svojih izsledkov. Poleg "generalij" obravnavane lončenine, kot so njen videz, fabrikat, oblike in okras, obravnava verjetni kraj izdelave - Nied v Frankfurtu - območje, kjer se posoda pojavlja, ter verjetnosti o njenem namenu. Tem mislim tudi novejša raziskave niso dodale bistvenega, čeprav vse bolj plastično kažejo, da so v zadevnih predelih sedanega Frankfurta izdelovali opeko in druge vrste lončenine v opaznih količinah še tja v 3. stoletje. Tako avtorica sklepa, da so posodo delali na obsežnem delovišču na zemljišču v fiskalni lasti civilisti, a tudi za armadne potrebe. Izjemno ustvarjalni in sposobni lončarji so približno 30 let ob začetku 2. stoletja naredili vrsto izjemnih izdelkov s specifičnimi, ne prej ne pozneje doseženimi lastnostmi in nudili namizno posodo, ki se je mogla kosati z najboljšo sigilato, dasi - ta misel se mi zdi zelo pomembna in posrečena - je nikoli niso hoteli posnemati oz. imitirati. Glede konca izdelovanja, ki ga je vselej arheološko težko definirati, avtorica ponuja, po moje zopet zelo smiselno, domnevo, da je delavnica umrla skupno s sposobnim(i) posameznikom(i). Vsekakor pa poudarja, da t. im. Wetterauer Ware ni sigilata in da je grobo marmorirana keramika (keramika v različnih likih

in na različne načine lisasto poslikana po sicer nepremazani površini, debelejših sten), ki so jo delali tudi v Niedu in je je obilo najti na mnogih najdiščih skupno s posodo iz Wetteraua, nekaj drugega kot to, kar se je razvijalo po drugih zakonitostih. Tudi posebnostim marmorirane keramike posveti nekaj sklepov, ki jim velja prisluhniti. Med najdbami iz Nieda zbujajo še pozornost skupina amfor, ki jih je po arheološki metodi opredelila za lokalni proizvod.

Arheometrični dodatek ta poslednji sklep potrjuje, potrjuje pa tudi več drugih sklepov, zlasti glede opredeljevanja posode iz Wetteraua.

O knjigi poročam zdaj predvsem zato, ker je v svetu proučevalcev rimske keramike in limesa spet oživilo vprašanje o t. im. legijski keramiki. Na zadnjem kongresu združenja RCRF (1996 York) je bila glavna tema "Vpliv keramike, izdelane za armado, na razvoj lončarstva". V Rolducu v Limburgu 1995 je bil na kongresu proučevalcev rimskih meja in armade na osnovi gradiva iz okolice lončarske peči pri vojaškem taboru v Carnuntumu predstavljen prenapljen sklep o tem, da je treba pravzaprav vso srednjeevropsko rdečo premazano lončenino iz srednjega cesarstva ponovno povezati z opuščnim pojmom legionarske keramike. Dejstva ob Maini govorijo drugače, predvsem pa so v knjigi, o kateri govorim, na kratko in dobro predstavljena, morda boljše kot drugje. Lastništva in pravna razmerja so bila v času razvitega cesarstva pač že bolj zapletena kot v okupacijski fazi. Drugi vzrok za predstavitev knjige je dejstvo, da se pri nas v zadnjem času več poglobljenih študij ukvarja s produkcijo in trgovanjem s keramiko kot ekonomsko kategorijo (J. Istenič in V. Vidrih Perko), na vrsto pa prihajajo tudi objave lončarskih delavniških kompleksov z izkopavanjem minulih desetletij (tako je npr. M. Strmčnik Gulič že okvirno predstavila manjšo delavnico na Zg. Bregu na Ptujju - *Ptujski arheološki zbornik* 1993, 481-500, velike komplekse iz vzhodnih četrti obravnava J. Horvat, I. Lazar objavlja veliko opekarino z Vranskega itd.). Zdi se mi, da je dobro premišljene možnosti in verjetnosti iz dežele ob Maini treba imeti v mislih kot eno od variant pri obdelavi naših gradiv, saj gre npr. pri obdelavi proizvodov z Vranskega kot s Ptujja za vprašanje, koliko in kako je armada vplivala na lončarske delavnice. Dobro je ohraniti v mislih zlasti eksaktne izsledke v zvezi z navadno marmorirano keramiko in amforami tudi kot opozorilo, da je sklepanje na podlagi analogije in makroskopskega pregleda sicer še vedno nad vse pomembno in pri arheološkem delu tudi danes (in v prihodnje) nepogrešljivo, do zadnje potankosti pa ni nikoli zanesljivo. Na človekovo delo, tudi lončarjenje, je vselej vplivala vrsta okoliščin, od katerih so bile nekatere povsem izjemne in se jim z našim ugibanjem in sklepanjem lahko le približamo.

Iva MIKL CURK

Dragoslav Srećević, Čedomir Vasić: *Imperial Mausolea and Consecration Memorials in Felix Romuliana, Gamzigrad, East Serbia*. Center za arheološka raziskovanja Filozofske fakultete. Beograd 1994.

Leta 1984 je napis FELIX ROMULIANA dal misliti, da bi monumentalne ruševine v Gamzigradu mogle biti središče kraju, kjer je bil cesar Galerius rojen in pokopan. Življenjska podrobnost, podatek o cesarjevem rojstnem kraju, imenovanem po njegovi materi Romuli, je ohranjen v Epitome in je pripisan Aureliju Victorju. Prokopij omenja Romulijano v De aedificiis med kasteli, ki jih je blizu mesta Aquae dal Justinijan obnoviti. Prvi podatek je raziskovanje za nemarjalo, drugi je pa vodil do tega, da so Romulijano enačili z Jasenom v Bolgariji. Raziskovalci so se predvsem na osnovi tipoloških meril oprijeli misli, da gre pri cerkvi sv.

Jurija v Solunu za Galerijev mavzolej. Kompleks v Gamzigradu, ki ga je izkopavanje vse bolj razkrivalo, so razlagali kot administrativni center, tudi kot upravni center obsežnega rudarskega območja, kot cesarsko poletno rezidenco ali cerkveno središče. Kronološko so ga povezovali s časom Avrelijana, Dioklecijana, Galerija, Konstantina I., Anastazija in Justinijana. Dileme je zaključila omenjena najdba napisov. Intenzivna izkopavanja v naslednjih letih so pokazala, da je stavbna podoba obzidanega kompleksa izrazito dvodelna - avle in palačni trakti so se nekako zrcalno podvajali, dvojen je tudi obrambni venec. Središči obeh delov sta bili svetišči. Raziskovanje v naslednjih letih na bližnji vzpetini Magura, vedutno povezani z osrednjo cesto v Gamzigradu, je pokazalo tri krožne in en kvadraten stavbni objekti ter v vmesni tesni sledove tetrapilona. Avtorja nas v knjigi, ki je izšla s pomočjo Sorosove fundacije, seznanjata z dejstvi in dokumenti v prid svoji hipotezi, da gre na Maguri za mavzoleja in memorialna spomenika, v Gamzigradu pa za kompleks, ki je bil iz prvotne zasnove prezidan v kraj apoteoze cesarja Galerija in njegove matere. Najprej je govor o pokrajini, katere del je kompleks v Gamzigradu, in njeni zgodovini. Sledi analiza imena Gamzigrad, celotnega videza in lege v krajini ter umeščenost med naravne danosti območja. V naslednjem poglavju nas avtorja seznanita s potekom arheoloških raziskovanj na območju in z izsledki, ki so predstavljeni zgosteno. Samo majhno število arheološke dokumentacije je uporabljene za vinjete, skladno z značajem publikacije, kar moti. Prav tako bi si zaradi očitnih ambicij publikacije želeli barvne fotografije, ki avtorjema in založniku zaradi cene v trenutku natisa verjetno niso bile dostopne. Vendar ko se potrudimo in razvozlamo maloštevilne profile, ugotovimo, da povedo bistveno tudi strokovnjaku. V naslednjem poglavju je najpomembnejši del opis arheološke podobe vseh petih nanovo odkritih arhitektur, obeh mavzolejev, konsekracijskih spomenikov, tetrapilona in tudi najdb v posameznem sklopu. Tem opisom sledi arhitekturna analiza ostalin in poskus rekonstrukcije. Šlo naj bi za okrogla mavzoleja - tholosa in poligonalni memorij na okroglem in kvadratnem postamentu. Enako je analiziran tudi tetrapilon. Drobne najdbe niso ravno številne, a njihov značaj, saj gre za zlatnike in srebrno posodo, priča v prid dataciji in interpretaciji. Podrobneje se z datacijo in funkcijo objektov ukvarja tudi naslednje poglavje, v katerem so našteje mnoge težave ob teh odločitvah. Analogije v arhitekturi in razvoj tovrstnega stavbarstva, detajli v oblikovanju dragotin in naposled podrobnosti iz Galerijevega življenja pomagajo določiti leti 305-306 za terminus post quem non za prvi mavzolej in spomenik ter za terminus ante quem non za drugi par. Pomembno je spoznanje, da celotna izvedba v Gamzigradu ni bila končana. Velikoptezni gradbeni načrt se je končal hkrati z izbrisom spomina na pobudnika te gradnje. Interpretacijo zaključijo študija o Galeriju in Romuli ter njuni življenjski usodi in povezanosti z deželno ob Timoku. Kot dodatki sledijo še analize zlatnikov (B. Borić-Brešković, A. Jovanović in A. Lalović), seznam slik in bibliografija, delo M. Bogdanović.

Knjiga govori o izjemnem arheološkem spomeniškem območju in ponuja izjemno interpretacijo. Gotovo se bo ob vsem še porodila ta ali ona misel in ta ali oni ugovor. Vendar je celota v Gamzigradu resnično območje cesarskih razmerij in cesarske zasnove in moram reči, da ne vidim razloga, zakaj bi avtorja ne imela prav v svoji hipotezi. Pa tudi če bi se kdaj izkazalo, da se v atribuciji motita in da je napisna plošča le ena izmed plošč, ki naštevajo pomembne kraje (če je bilo tako krašenje pomembnih javnih stavb v pozni antiki v navadi), mislim, da sta predstavila kompleks, ki pove o moči in slabosti, o veličini in nizkotnosti rimskega dominata več kot mnogo učenih razprav.

Iva MIKL CURK

Petar Petrović, Milena Dušanić, Olga Brukner, Velika Dautova-Ruševljan: *Fruška gora u antičko doba*. Prilozi za staru istoriju i arheologiju. Novi Sad 1995.

Monografija je delni rezultat ambicioznega raziskovalnega projekta. Ker so nekatere raziskave povsem zastale, za opravljene raziskave, zlasti za topografsko in delno zavarovalno delo spomeniškega zavoda je bila nevarnost, da se rezultati porazgube, so se v uredništvu odločili objaviti kot fazni izsledek, posamične bolj obdelane teme. Seveda so zaradi tega manj razumljivi vzroki in posledice zgodovinskega dogajanja. Nikola Tasić zato v uvodu opozarja zlasti na dejstvo, da manjka pogled na etnično podobo dežele, ki so jo Rimljani zasedli. Fruška gora s svojimi naravnimi mejami ne tvori geografsko zaključene enote in tudi v rimskem času ni bila enotno upravljana. Vojaško zgodovino območja in njegovega širšega okoliša, ki sledi rimski logiki, Petar Petrović predstavi v svoji razpravi Rimski limes na Dunavu u Donjoj Panoniji in naniza topografske podatke o krajih z ostanki utrd. Razprava prinaša pregled zgodovinskih podatkov. O legijah na zadevnem delu donavskega limesa je malo podatkov; še največ izvem o prisotnosti posameznih oddelkov iz vojaških diplom. V 2. in 3. stol. so vsekakor na območju zanesljivo delovali oddelki I ali II Adutrix, III Flavije, VII Claudije, I Minervije in VIII Auguste. Domnevne trajne prisotnosti katere od njih v Sirmiju arheološko še vedno ni mogoče dokazati, saj na širšem območju mesta ne poznamo ostankov tabora. Šele Notitia dignitatum omogočajo povezati nekatere arheološko dokazane utrdbe in legijske posadke: V Jovio z Burgenami-Novimi Banovci in Bonnonijo-Banostru ter V Jovio in VI Herkulijo z Onagrinumom-Begečem. Več sledov so pustili pomožni oddelki in izjemen pristan na levem bregu Donave, ki je logično povezan s trdnjavo Onagrinum, naj bi bil povezava z brodovjem Classis Flavia Pannonica. Na tak način so dokazani tudi Taurunum-Zemur, Ritium-Surduk, Acumincum-Stari Slankamen, Cusum-Petrovaradin, Cornacum-Sotin, Teutoburgium-Dalj in Cuccium-Ilok. Zgolj arheološki viri in najdbe napisov pričajo še o utrdbah v Belegišu, Čortanovcih, Dumbovem, Neštinu in Baču, verjetno pa tudi v Sremskih Karlovcih in Čereviću. Vojaški značaj najdišča v Suseku in Sremski Kamenici ni potrjen, na več postojankah pa so bile poleg utrdbe ugotovljene tudi civilne naselbine ali villa rustica (npr. Dumbovo).

Celotno ozemlje, torej tudi zaledje donavskega visokega brega, na katerem so stale vojaške utrdbe, nam predstavlja pregled Milene Dušanić pod naslovom Stanovništvo Fruškogorske oblasti prema epigrafskim izvorima. Ob katalogu na območju najdenih napisov razpravlja o tem, kakšni družbeni sloji, etnične skupnosti in kulti se predstavljajo v epigrafskih virih. Po teh virih na tem območju niti v Sirmiju ne zasledimo v 3. stoletju nobenega pripadnika viteškega stanu. Vsekakor so na napisih (30 jih je znanih doslej) najštevilneje zastopane vojaške osebe, legionarji in vojaški pomožni enot ter veterani. Z napisa je znan le en svečenik, na enem napisu je zanesljivo omenjen suženj, o položaju civilov pa v napisih ni podatkov. Na napisih prevladujejo rimska imena, domači sta imeni Gresa Dasmene, Masti je osvobojenka traškega rodu kot Disala, Gogaenus in Uxello sta Kelta, v znanem napisu iz Putincev *CIL* III 3224 so naštet ilirska imena Liccaius in Loricus ter ob njih pojasnilo, da je pokojnik amantinskega rodu. Mogoče bi tisti, ki manj poznamo podrobnosti z območja, želeli nekaj več kronološke diskusije pri ključnih napisih. Vsekakor nas branje napisov v smotrno urejenem katalogu opozarja, koliko večje od predstavljenega so bile razsežnosti zgodovinskega dogajanja tudi v teritorialnem in civilnem zaledju limesa.

Olga Brukner predstavlja importirano in panonsko keramiko v sestavku s pomenljivim podnaslovom Prilog topografskim istraživanjima Fruške gore. V sklopih izbrisih prikaže značaj naselij in tako dopolnjuje zgodovinsko podobo razvoja na vsem